

BIBLIOTEKA
Instytutu
Bałtyckiego
w Sopocie

Wydział Skandynawski

~~S 13040~~

487

HECKSCHER

DE SVENSKA
PENNING-,
VIKT- OCH MÅTT-
SYSTEMEN

HISTORIE-
LÄRARNAS
FÖRENING

PUBLIKATIONER

1

SVENSKA BOKFÖRLAGET

P. A. NORSTEDT & SÖNER. STOCKHOLM

1249304 1549081
Publikationer utgivna av
Historielärarnas Förening

I

ELI F. HECKSCHER

DE SVENSKA PENNING-,
VIKT- OCH MÅTTSYSTEMEN

En historisk översikt

Andra upplagan

STOCKHOLM

Svenska Bokförlaget

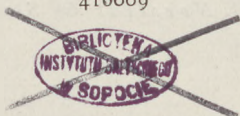
P. A. Norstedt & Söner

Nie pożyczycie się do domu

42/36
Szwecja
4.7.46

STOCKHOLM 1941
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
416009

D 434/1/09

107

INLEDNING

Om föreliggande skrift icke skall göra mera skada än gagn, är det nödvändigt att hålla fast vid vissa lätt förbisedda förut-sättningar. Hela området är ytterst komplicerat, med en mängd växlingar i både tid och rum, som långt ifrån alltid ens omtalas, när beteckningar förekomma i de samtida källorna. En fram-ställning som skall göra någon nytta blir därför själv oundgäng-ligen mindre överskådlig än önskvärt vore.

Utan att svälla till en tjock bok kan framställningen likväl ej spara historiker besväret att själva leta sig fram till innebörden av till-gängliga uppgifter. Det tillrådes emellertid obetingat att antingen underkasta sig detta besvär eller alternativt söka råd hos någon fackman på området. Särskilt varnas det för att utan kritik eller granskning enbart återge källornas beteckningar, emedan detta endast överflyttar svårigheten på läsaren, som i de allra flesta fall måste anses ha mindre möjligheter att komma till klarhet än forskaren, som själv har sysslat med materialet. För ändamålet kan det ofta bli nödvändigt att tillämpa historisk kritik på källornas uppgifter, och detta stundom ända därhän att en uppgift om vad slags penning-ar, vikt eller mått det gäller underkännes; ty det finns exempel på förväxlingar mellan olika benämningar också i själva källorna. Det är nödvändigt att ej bli stående vid oförklarade ord; vad orden representera måste alltid undersökas, och om den bakomliggande verkligheten är oviss, bör detta öppet anges, helst med slutsatser i fråga om den sannolikaste tolkningen och eventuellt rent av bevisning för denna.

Av hänsyn härtill förefaller det mycket önskvärt, att alla mått-och viktbestämningar uttryckas i moderna, metriska enheter, dock alltid med källans egna inom parentes, så att det framgår hur de förra erhållits. Ibland är det önskvärt att göra förvandlingarna enligt flere olika normer samtidigt, ifall det råder osäkerhet om den rätta,

vilket tyvärr ofta är fallet. För penningbelopp är motsvarande förvandling i moderna enheter däremot utesluten, därför att en jämförelse mellan »köpkraften» i äldre tid och i nutiden utgör en fiktion (närmare härom nedan I: H.). Penningbelopp böra alltså uttryckas i äldre tiders enheter. Å andra sidan förefaller det lämpligast, i fråga om penningar lika väl som för mått och vikt, att uttrycka underindelningarna i decimaler av huvudenheten, ej med de förras ursprungliga beteckningar; för mynt kan man exempelvis betrakta mark som huvudenhet under Medeltiden, senare daler och riksdaler, för vikt ton eller kilogram, för mått hektoliter eller liter, kilometer eller meter, efter omständigheterna. En eller högst två decimaler är därvid i de allra flesta fall tillräckligt, ja, med hänsyn till osäkerheten i de gamla enheternas exakta innebörd är det i själva verket ofta direkt missvisande att gå längre. Dessutom förenklas arbetet i hög grad genom att man icke strävar efter överdriven exakthet; en vanlig 25 cm räknesticka ger i de flesta fall tillräckligt noggranna resultat och spar särdeles mycket arbete. Om det anses nödvändigt med originalens underindelning, böra talen skiljas med kolon (5 : 2 : 1 : 9), ej punkt eller 'komma'.

Det tillrådes att alla hela tal skrivas med avstånd mellan var tredje siffra, utan skiljetecken (sålunda t. ex. 3 521 719, ej 3,521,719, ej heller 3.521.719). Framför decimaler sättes då alltid punkt, ej 'komma'; när texten sättes, böra decimalerna alltid få mindre stil för att undvika missförstånd.

Eftersom utrymmet i denna översikt icke tillåter att ens tillnärmelsevis alla detaljer meddelas eller läget vid varje tidpunkt anges, är det ofta oundgängligt att gå till den här upptagna litteraturen.

Allmän litteratur. *Nordisk Familjebok* (2:a uppl.) innehåller under resp. uppslagsord ofta rikliga och nästan alltid korrekta upplysningar om de flesta viktiga detaljer inom ämnets ram. För en ofta nyttig sammanställning av utländska enheter i jämförelse med svenska se: C. L. Jöransson, *Tabeller som föreställa förhållandet emellan Sveriges och andra länders mynt, vikt och mått* (1777) och L. N. Synnerberg, *Svensk Contorist* (1813), den senare med hänsyn tagen också till metersystemet, fastän ingendera i allmänhet går utanför förhållandena vid tidpunkten för publiceringen.

I. PENNINGVÄSENDE

A. *Allmänt.* Här märkes den viktiga skillnaden mellan penninghistoria och numismatik. Numismatiken sysselsätter sig endast med mynten som yttre föremål, möjligen med tillägg av sedlarna i samma egenskap, men penninghistorien ägnar sig åt omsättningsmedlen och värdemätarna i deras ekonomiska funktioner, alldeles oavsett deras yttre karaktär. Sålunda är det t. ex. av största vikt att vara på det klara med innebörden av penningheternas namn, också om de företråda något som aldrig har existerat såsom föremål, aldrig tagit karaktär av vare sig mynt eller sedlar. Dit höra främst de s. k. räknemynten, som alls ej äro mynt utan gemensamma räkneenheter på mynt med helt andra namn och som ofta representera ett från tidpunkt till tidpunkt växlande antal av de senare. Det ryktbaraste exemplet härpå är den franska livren, som aldrig var föremål för utmyntning och vars innebörd i de verkliga mynten ständigt ändrades; men se också om det svenska markmyntet nedan under B. och om riksdaler nedan under D. Något längre fram i tiden blev förhållandet det samma med bankomyntet i Amsterdam och Hamburg (riksdaler holländsk resp. hamburger banco), med den skillnaden att de motsvarade i stort sett oföränderliga kvantiteter fint silver, vilket gav dem en central uppgift i Mellan- och Nord-Europas penningväsende.

Vidare märkes att myntens ekonomiska karaktär långt ifrån alltid framgår av deras yttre egenskaper utan tvärtom mer eller mindre kan avvika från vad dessa låta förmoda. Detta sker framför allt, när mynten äro *apprecierade* eller *deprecierade* i förhållande till sitt metallinnehåll. Det förra, apprecieringen, kan alltid inträffa när utmyntningsfrihet icke råder, ty en begränsning i utmyntningen kan då höja myntens värde obegränsat över den däri ingående metallens värde; ett exempel därpå erbjuder det svenska markmyntet någon tid efter Gustav Vasas

myntförsämring i början av 1540-talet. Depreciering av metalliskt mynt i förhållande till den däri ingående myntmetallen måste i motsats till det förra vara en övergående företeelse, så snart den har nått en viss, vanligen mycket trång gräns; det kommer nämligen alltid att löna sig med nedsmältning eller export av mynten, om de bli (tillräckligt mycket) mindre värda än den däri ingående myntmetallen. Men detta kan ta någon tid, och under övergångstiden kan företeelsen följaktligen spela en roll.

Redan härav framgår, att man icke kan fastställa pengarnas karaktär genom att helt enkelt betrakta deras yttre egenskaper, och den stundom förekommande beräkningen av priser uttryckta i fint silver kan därför mycket lätt bli missvisande. Särskilt slående blir emellertid missuppfattningen i fråga om mynt som alls ej äro avsedda att motsvara värdet av den däri ingående myntmetallen och som i verkligheten äro ytterlighetsexempel på vad som nu har sagts. Skillnaden mellan myntens och myntinnehållets värde tas ju utan vidare för given vid sedelmynt, vars värde ingen ens tänker på att sätta i förbindelse med värdet på själva papperet; men alldeles detsamma kan bli fallet med metalliskt mynt. Det ryktbaraste exemplet härpå i vår egen historia är Karl XII:s mynttecken, vilkas värde saknade allt samband med den däri ingående kopparen. Stiernstedt i sitt kända, nedan under C. citerade arbete om kopparmyntningen i Sverige visar sig som uteslutande numismatiker, icke penninghistoriker, genom att oförmedlat övergå från 1600-talets på koppar grundade myntsystem till mynttecken, trots att kopparen fyllde helt olika uppgifter i de två fallen, i det förra fallet uppgiften av en myntsubstans, med vilken mynten själva i stort sett voro likvärdiga, i senare fallet av ett rent godtyckligt valt ämne utan samband med myntens värde, av samma karaktär som papperet i sedelmyntet.

I det stora hela försiggick i Sverige, liksom i flertalet andra länder, en nästan oavbruten myntförsämring, endast sällan och för korta perioder avbruten av återgång till bättre mynt. Försämringen var i stort sett dubbel. Dels minskades metallinnehållet i mynten utan ändring i deras namn, dels usurperades bättre mynts namn till förmån för sämre mynt. Det senare är särskilt förrädiskt och sålunda i behov av särskild uppmärksamhet. Samtidigt användes emellertid gemensamma beteckningar för mynt och penningar av helt olika slag, med eller i många fall

rent av utan uttryckligt angivande av det slag som åsyftades, och detta utgör det mest förvillande av allt.

Vid sidan av det ständigt försämrade, vanliga, cirkulerande myntet, *kurantmyntet*, förekom det dock vanligen också flere eller färre slag av mer eller mindre *värdebeständiga* internationella mynt eller handelsmynt — stundom också slagna i Sverige — med oföränderligt eller nästan oföränderligt metallinnehåll; deras viktigaste uppgift bestod i att vara »värdebevaringsmedel» och »värdemätare», det ekonomiska mått vari föremåls och prestationers värde uttrycktes, kontrakt ingingos o. s. v.; därvid var det långt ifrån givet, att mynt av dessa slag också cirkulerade i landet. Kurantmyntets värde uttrycktes också ofta i det värdebeständiga myntet, så att det angavs, vilken »kurs» detta hade i kurantmyntet; det förekom vid sidan därav, att man uttryckte kurantmyntets värde efter det antal av detta, som gick på en viss mängd omyntad ädel metall (exempel i det följande). Också oavsett uppgiften som värdemätare spelade utländska mynt med många olika namn en långt större roll i äldre tider än i nutiden, därför att internationella transaktioner långt oftare än nu likviderades genom att pengar översändes eller medfördes.

Myntförsämringarna erbjödo under äldre penningsystem, med förekomst enbart av effektivt metalliskt mynt, den stora svårigheten i jämförelse med förhållandet vid senare tiders »representativa» mynt, att de gamla, bättre mynten, med högre metallinnehåll, ej kunde förvandlas till nya, sämre mynt utan att ur rörelsen indragas till myntverket, vilket helt naturligt ofta misslyckades. Äldre enheter av ett »representativt» mynt, sådant som en sedel, sjunka däremot till samma värde som de nya, allt eftersom mängden ökas, utan att detta förutsätter några som helst särskilda åtgärder från myntförsämrarens sida. Exempelvis en tysk sedel av år 1913 var år 1923 ej mer värd än en det senare året tryckt sedel av samma valör, trots att den förra sedelns värde från början hade varit lågt räknat en billion gånger så högt. Följden av det äldre, effektiva myntets motsatta karaktär kunde mycket lätt bli, att man hade i cirkulationen mynt med samma beteckning men med olika metallvärde och olika köpkraft, vilket naturligtvis

verkar mycket förvillande. Exempelvis i början av Gustav Vasas regering måste man därför göra skillnad på priser i äldre och yngre mynt samt räkna om dem i varandra. Läget komplicerades ytterligare av att de högre och lägre valörerna inom samma system ej alltid följdes åt, i det att de ena exempelvis genomgående försämrades men icke de andra. Verkan blev då, att det gick t. ex. flere enheter av det lägre myntet på en gammal än på en ny enhet av det högre myntet, så att t. ex. en gammal örtug kunde motsvara 18 penningar, när en ny örtug endast motsvarade 8.

Litteratur. Det enda arbete, som närmar sig en redogörelse för Sveriges hela penninghistoria, är K. A. Wallroth, *Sveriges mynt 1449—1917* (Numismatiska meddelanden XXII, 1917). Som titeln anger, är det övervägande numismatiskt, men det sträcker sig något därutöver. För varje period lämnas där först en redogörelse för myntens allmänna karaktär, sedan en tablå över deras viktförhållanden i olika hänseenden, med källuppgifter, och slutligen tabeller över utmyntningen. Framställningen är mycket omsorgsfull och kan aldrig förbigås, fastän behandlingen på vissa punkter är något svåröverskådlig och även ibland lider av att arbetet så gott som utan ändringar har omtryckts efter sin ursprungliga form, där det följde en annan ordning än den i själva boken tillämpade. För utlandet finns naturligtvis en stor litteratur, men mig veterligen ej många internationellt sammanfattande arbeten. Bland sådana må nämnas A. Luschin von Ebengreuth, *Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte* (Below-Meineckes Handbuch der mittleren und neueren Geschichte, 1904, 2:a uppl. 1926) och kanske främst *Wörterbuch der Münzkunde* ed. F. v. Schrötter (1930).

B. *Det gamla svenska myntsystemet* var grundat på enheten *mark* och härstammade förmodligen från ett viktsystem. Den svenska markvikten antages numera allmänt motsvara 210.6 g, nästan jämnt $\frac{9}{10}$ av den kölnska marken. En mark i penningar innehöll sannolikt från början en viktmark silver. Icke blott under denna tidiga period utan också långt senare var emellertid en mark i mynt ett mycket större belopp i silver än som kunde komma i fråga att läggas i ett enda mynt, och markmyntet var då endast ett samlingsnamn för ett så stort antal mindre mynt som räknades gå på en mark.

Härifrån härstammade uttrycken *mark penningar* och (senare) *mark örtug*, som betydde så många av dessa lägre mynt, som räk-

nades utgöra en mark. Markmyntet försämrades oavbrutet, och i enlighet med vad som förut här har sagts fick myntförsämringen uttryck i det antal mark penningar eller mark örtug, som gick på en viktmark i silver. Den senare kallades *mark lödig* eller *lödig mark*; man talade också, huvudsakligen under Medeltiden, om »mark räknad (tald) och slagen», sålunda mynt, gentemot »mark vägd», d. v. s. silvervikt, eller om »köpgill» resp. »karlgill» mark. En uppgift i Östgötalagen har ansetts innebära att det på Birger jarls tid gick två mark penningar på en mark lödig. Sedan sjönk markmyntets silverinnehåll hastigt, så att förhållandet i början av Gustav Vasas regering var ej mindre än 19.19 och i slutet av denna regering 35; under Gustav Vasas söner inträdde ännu våldsammare förskjutningar, så att relationen i början av 1570-talet var mer än 200 mark mynt mot en viktmark silver. (Tablåer hos Hans Hildebrand I 933, hos Thordeman — grafiskt — 92 och i synnerhet hos Forssell II: 2 90 f. — boktitlar se nedan.) Under resten av 1500-talet blevo växlingarna ännu större, fastän då i bägge riktningarna, så att det också förekom myntförbättringar, när försämringarna hade överskridit alla gränser.

Efter åtskilliga variationer under den tidigare Medeltiden kom myntmarken att få en jämförelsevis fast indelning, så att det gick 8 öre på marken, 3 örtug på öret och 8 penningar på örtugen, m. a. o. 24 örtug eller 192 penningar på myntmarken.

Av dessa myntslag började öre myntas först 1522 och mark — efter ett sporadiskt försök 1512 — först 1536; dessförinnan voro bägge enbart samlingsnamn. Av dessa fyra penningenheter försvann örtugen jämförelsevis snart. Penningen som en särskild penningenheter blev med den fortgående myntförsämringen visserligen så liten, att den sällan behöver tas i betraktande för senare tidpunkter, men den förekom ofta i prisuppgifter, alltid liktydig med $\frac{1}{24}$ öre. De ojämförligt viktigaste kvarstående bland de äldre penningenheterorna voro mark och öre, med det inbördes förhållandet 8 : 1.

Till detta inhemska system kom vidare det *värdebeständiga* myntet. Det var *dalern*, som fick sitt namn efter den tyska Joachimsthalern och har bevarat det till nutiden i namnet dollar; man hör ibland svensk-amerikaner kalla dollar för daler. Dalern var approximativt lika mycket värd i alla länder där den förekom och blev i Sverige icke normalt något cirkulerande mynt, fastän den var föremål för inhemsk utmyntning, regelbundet sedan 1534. Den förblev sedan den fasta punkten i Sveriges pen-

ningväsende fram till 1776, 1789 eller om man så vill ända till 1873, fastän med en mycket viktig reservation. Namnet usurperades nämligen från 1590-talet av det cirkulerande markmyntet, som beteckning för fyra-mark-stycket, så att en daler i denna (nya) mening — i början kallad »räknedaler» eller »svensk daler» — sedan ända till slutet förblev liktydig med 4 mark och sålunda kom att följa markmyntets öde, d. v. s. gick miste om sin värdebeständighet. Detta var emellertid enbart en namnförändring, ty den gamla dalern levde kvar, till en början under namnet »slagen daler», kort efteråt emellertid med sitt sedermera ryktbara namn *riksdaler*, som därefter stod sig till det sista. Riksdalern förblev alltså ett i huvudsak till silvervikt oföränderligt mynt.

Den slagna dalern, resp. riksdalern, hade i allra första början växlat mellan 27 och 28 g i fint silver, men sjönk år 1540 något, till 25.5957 g, varefter den stannade på denna myntvikt ända till år 1638, då en obetydlig nedgång inträdde, till 25.2739; detta följdes av en något litet större höjning, upp till 25.6973, för att slutligen så sent som 1830 änyo gå en obetydlighet tillbaka, ned till 25.5045, vilken vikt höll sig ända till slutet. Med mycket obetydliga förbehåll kan riksdalern (specieriksdalern) alltså uppfattas som en oföränderlig enhet i silver. För de flesta ändamål var det emellertid icke den svenska riksdalern, som utgjorde penningväsendets fasta norm, utan denna ställning tillkom någon utländsk riksdaler, längre fram vanligast riksdaler *hamburger banco* men också ofta riksdaler *holländsk courant* eller möjligen *holländsk banco*, vilka tre inbördes växlade något litet i värde (jfr ovan s. 3).

Den nya räknedalern, eller fyra-mark-stycket, inordnades fullständigt i den gamla penningräkningen, så att det gick 4 mark eller 32 öre på dalern.

Äldre tiders beteckningar gällde emellertid förmodligen i det alldeles övervägande antalet fall icke denna indelning utan i stället daler, öre och penningar. Så var exempelvis en sådan beteckning som 5 : 17 : 9 vanligen liktydig med 5 daler 17 öre och 9 penningar. (Beloppet kan i enlighet med vad som ovan sagts skrivas 5.5431 daler eller hellre helt enkelt 5.54 daler; för praktiska ändamål kan ett öre sättas = 0.03 daler, och till penningar behöver ej tagas hänsyn på annat sätt än att örestalet höjes med en hundradel för belopp om minst 13 penningar, något som i det givna exemplet tydligen skulle

ge resultatet 5.51 daler.) Förekommer det fyra tal efter varandra, är det andra givetvis mark; i så fall skulle det förut angivna beloppet ha uttryckts 5 : 2 : 1 : 9. Själv kan jag ej påminna mig ha sett sifferuttryck med tre tal, där det andra av dem företräder mark, men misstag äro i alla händelser vanligen uteslutna, därför att det endast gick 4 mark på dalern, så att talen nästan alltid äro lätt igenkännliga.

Litteratur. För Medeltiden närmast: Hans Hildebrand, *Sveriges Medeltid I* (1884—94), särskilt 770—947; arbetet är enligt sin avsikt föremålshistoriskt, något planlöst och ej alltid pålitligt i detaljer, men grundat på stort vetande och oumbärligt även för ekonomisk-historiska ändamål. En kortare, mer rent numismatisk framställning, grundad på de nyare myntfynden, är Bengt Thordeman, *Sveriges medeltidsmynt* (Nordisk kultur XXIX, 1936). För 1500-talet kan ingen framställning i klarhet jämföras med Hans Forssell, *Sveriges inre historia från Gustaf den förste II: 2: Anteckningar om mynt, vikt, mått och varupris i Sverige under de första femtio åren af Vasahusets regering (1875)*; tyvärr går framställningen endast till 1573. För denna resp. nästa avdelning vidare Eli F. Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa I: 1* (1935) resp. *I: 2* (1936), närmast 1:a boken 2:a avd. kap. 5, resp. 2:a boken 2:a avd. kap. 8.

C. Den dubbla koppar- och silvermyntfoten. Gustav Adolf införde försöksvis 1624 och definitivt 1625 en av de mest radikala och egendomliga förändringarna i Sveriges penningväsende, nämligen *kopparmyntfot*. Orsaken var uteslutande en strävan att förbättra kopparens marknadsläge och säkerställa Sveriges monopolställning på kopparmarknaden; för detta ändamål skulle mer av kopparproduktionen absorberas inom landet och exportkvantitetens minskning sörja för svagare tryck på den utländska marknaden, utan att produktionen därför behövde minskas. För att absorbera tillräckligt mycket av metallen måste kopparmyntet bli ett huvudmynt, likvärdigt med sitt kopparinnehåll, icke ett »myntrepresentativ», och får alltså under inga förhållanden sammanställas med nödmynt av koppar. Men eftersom kopparens marknadspris icke var mycket över en hundradel av samma viktenhet silver, så blev följden att betalningar alltid måste kräva en myntvikt i koppar, som var inemot hundra gånger så stor som i silver. Samtidigt var det emellertid Gustav Adolfs mening att koppar- och silvermynt skulle cirkulera vid varandras

†2—416009. Heckscher, *Vikt- och måttssystem*.

sida, med ett fast värdeförhållande dem emellan; och i överensstämmelse därmed utgick han ifrån att det endast skulle finnas en grupp av myntenheter, daler, mark, öre och penningar, utan olikheter efter deras förekomst som silver- resp. kopparmynt. Vad som åsyftades var alltså det system, som vanligen kallas dubbelmyntfot eller bimetallism, enligt vilket huvudmynt av två olika metaller, bägge i värde motsvarande sitt metallinnehåll, skulle stå i ett fast värdeförhållande till varandra.

Planen spårade emellertid ur redan från början, genom att Gustav Adolf bedömde kopparens pris alldeles för sangviniskt, så att kopparmynten nästan från början sjönko i värde gent emot de lika benämnda silvermynten. Följden blev att mynt med samma namn fingo olika värde, allt efter som de voro i silver eller i koppar. Man fick därmed den dubbla räkning i *silvermynt* och *kopparmynt*, som sedan bibehölls ända till 1776, då kopparmyntfoten efter 150 år försvann. I början rådde det ett växlande värdeförhållande mellan daler kopparmynt och daler silvermynt (med deras underavdelningar), men definitivt f. o. m. 1665 skapades ett fast förhållande mellan de två beteckningarna daler silvermynt och daler kopparmynt, i det att också kopparmynt slogs med beteckningen daler silvermynt; det ryktbaraste av kopparmynten, den s. k. tvådalers-plåten (den vägde från början 3.62 kg och sjönk senare successivt till 2.72, med en ursprunglig diagonal av 240 mm) — småningom kallad *plåt* utan vidare — utgjorde två daler silvermynt och var stämplat med denna beteckning. Från och med det fulla genomförandet av förändringen hade sålunda daler silvermynt helt enkelt kommit att bli namnet på tre daler kopparmynt (ungefär på samma sätt som dalern på förut angivet sätt långt förut hade övergått från att vara ett självständigt mynt till att enbart bli namnet för fyra mark).

Den samtidiga förekomsten av beteckningarna daler kopparmynt och daler silvermynt, som hade motsvarigheter i fråga om deras underavdelningar, hör till det mest förvirrande i den svenska penninghistorien. Till en början är detta fallet av den anledningen, att det icke på långt när alltid angavs, vilketdera slaget av penningar som

åsyftades. Tydligt härskade det en vana att räkna på det ena eller det andra sättet inom en viss krets eller för ett visst ändamål, och det ansågs då överflödigt att upplysa om grundvalen. För forskaren, som ju i allmänhet icke sitter inne med kännedom om dessa vanor, återstår därför ofta ingenting annat än att pröva den inre sannolikheten med ledning av beloppens höjd, och i flertalet fall leder detta till målet, därför att skillnaden mellan kopparmynts- och silvermynts-räkningen ju under större delen av tiden var så stor som 1 : 3.

För det andra komplicerades läget också i detta hänseende av brist på enhetlighet emellan högre och lägre valörer. Det rådde skillnad i utmyntningsgrund mellan markmynt och öresmynt av silver, med påföljd att deras värden gingo isär i förhållande till den vedertagna indelningen 8 öre på marken. F. o. m. 1664 började emellertid markmynten av silver att kallas med ett eget namn, nämligen *caroliner*, varvid en carolin var 2 mark eller $\frac{1}{2}$ daler i silver; 4 mark eller 1 daler i markmynt av silver fick namnet *daler carolin*. Något mindre viktiga äro de övriga förskjutningarna mellan daler- och öresmynten, i det att till en början (1644) endast de förra kopparmynten fingo silvermynträkning, medan detta först 1664 blev fallet med de senare; till yttermera visso gingo också daler- och öresmynt av koppar sinsemellan isär. För flertalet ändamål kan man dock bortse ifrån dessa senare differenser, men närmast för att förklara de olika penningbeteckningarna meddelas här de fyra viktigaste myntslagen av de två metallerna:

- I. daler silvermynt i markmynt av silver, *daler carolin*
- II. daler silvermynt i öresmynt av silver, *daler courant silvermynt*
- III. daler silvermynt i dalermynt av koppar, *plåt*
- IV. daler silvermynt i öresmynt av koppar, *slant*.

Här skall endast nämnas det svåraste problemet ur rent penninghistorisk synpunkt, nämligen huruvida beteckningen daler silvermynt representerade en silvermyntfot eller en kopparmyntfot, m. a. o. fick sitt värde av silvret eller av kopparen; detta växlade otvivelaktigt mellan olika perioder men försvårar icke i någon högre grad studier, som ej äro rent penninghistoriska.

Tunna guld var länge en mycket vanlig beteckning för 100 000 daler silvermynt; i början av 1600-talet stod uttrycket emellertid i stället för 100 000 riksdaler.

Till sist sammanfattas här nu relationerna mellan de viktigaste huvudmyntslagen, däri då inräknad riksdaler, varvid årtalet är det då den ifrågavarande relationen började, också om relationerna mellan riksdaler och kurantmynt visst ej alltid förblevo sig exakt lika inom

var period. Stegringen i riksdalerns värde i kurantmyntet uttrycker givetvis nedgången i silvervärde för det senare.

	Rdr i d. (cour.) s. m.	D. (cour.) s. m. i d.k.m.	Rdr i d.k.m.	Daler carol. i d. (cour.) s. m.
1633	$1\frac{1}{2}$	2	3	—
1643	$1\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	$3\frac{3}{4}$	—
1665	$1\frac{5}{8}$	3	$4\frac{7}{8}$	1
1681	2	3	6	$1\frac{1}{6}$
1686	2	3	6	$1\frac{1}{4}$
1715	3	3	9	$1\frac{9}{16}$

(Den sistnämnda uppgiften utgör rättelse till *Sveriges ekonomiska historia* I: 2 614.)

Frihetstiden behöll 1715 års relationer mellan de olika slagen av kurantmynt, och dessa förblevo oförändrade fram till 1776 års myntrealisation. I fråga om riksdalerns förhållande till kurantmyntet uppfattades samma relation också som normal, vanligen uttryckt i rdr = 36 mk k. m.; detta senare uttryckssätt användes i synnerhet för kurserna på rdr hb. bco och rdr holl. cour. Emellertid var det utslutet, att relationen mellan riksdaler och kurantmynt skulle ha kunnat hållas konstant i verkligheten, ty kurantmyntet stod nu de facto på kopparmyntfotens grund, och ett fast förhållande mellan koppar och silver är utslutet. Dessutom skulle pappersmyntfoten komma att alldeles förrycka denna relation, varom mer i nästa avdelning.

År 1716 började emissionen av Karl XII:s *mynttecken*, varom ej mer behöver sägas än att deras karaktär och öde utgör en motsvarighet till senare tiders oinlösliga pappersmynt. Som redan förut har sagts, voro de utan samband med kopparmyntfoten; deras kopparhalt per d. s. m. var endast $1/100$ å $1/200$ av plåtmyntets. Företeelsen utgjorde en visserligen mycket ryktbar och drastisk men endast treårig episod; mynttecknen nedskrevos i början av Frihetstiden till en obetydlighet av sitt angivna värde och försvunno snart ur rörelsen.

Litteratur. Utöver redan omtalade arbeten: David Davidson, *Sveriges Riksbank 1668—1918* (Ekonomisk Tidskrift 1919; ett av de skarp-sinnigaste och mest klagörande bidragen till Sveriges penninghistoria); Sven Brisman, *Sveriges Riksbank 1668—1918* I (1918; lättfattlig och väl-skriven); A. W. Stiernstedt, *Om kopparmyntningen i Sverige och dess ut-ländska besittningar* I (1863; redan karakteriserad i det föregående); Josef Wolontis, *Kopparmyntningen i Sverige 1624—1714* (1936; valdokumenterad).

D. *Silver- och pappersmyntfot.* Den år 1656 grundade Palmstruchska banken utgav under två år (1661—63) sedlar, de första egentliga banksedlarna i hela Västerlandet; men de sjönko i värde gentemot metallmyntet, blevo oinlösliga och sedan avlysta; att döma av prisutvecklingen måste deras roll ha varit inskränkt till ett trångt geografiskt område, förmodligen egentligen Stockholm. Men resultatet verkade så avskräckande, att Riksens Ständers Bank, som 1668 grundades för att övertaga Palmstruchska banken, i det stora hela avhöll sig från sedelutgivning ända fram till Frihetstidens början. Efter mindre förberedelser under Frihetstidens första två årtionden blev finansieringen med sedelpressen emellertid sedermera ett huvudverktyg för hattpartiets inre och yttre politik. Som följd härav fick Sverige redan 1745 ett oinlösligt pappersmynt, som sedan blev den viktigaste grundvalen för landets penningssystem fram till 1776 års myntrealisation. Växelkurserna på utlandet, bland vilka de vanligaste gällde hamburger banco och holländsk courant, gingo starkt i höjden, visserligen med många fluktuationer. Samtidigt stego de inhemska priserna starkt, och den relativa svenska prisstegringen, i förhållande till den utländska, var t. o. m. starkare än växelkursernas uppgång. Vad som försiggick var en fullt typisk sedelinflation.

Slutet blev att sedlarna 1776 inlöstes till omkr. hälften av sitt ursprungliga värde, sålunda efter en kurs på riksdalern av 72 i st. f. 36 mark kopparmynt, 6 i st. f. 3 daler silvermynt, 18 i st. f. 9 daler kopparmynt. Med penningväsendets nyordning 1776 upphörde definitivt ej blott den 150-åriga kopparmyntfoten utan också hela den gamla räkningen i daler med dess underavdelningar. Ny penningenheter blev *riksdaler*, som därigenom — med oförändrat silverinnehåll — efter nära 200 år fick en plats i det inhemska penningssystemet, blev kurantmynt, ej enbart värdemätare och handelsmynt. Ändringen hade varit förberedd någon tid, så att det räknades i riksdaler för många ändamål redan ungefär ett årtionde förut, och kopparmyntningen upphörde i det stora hela redan i början av 1760-talet. Efter myntreformen hade Sverige fått ren silvermyntfot, vars penningenheter i riksdaler indelades i 48 *skilling* à 12 *runstycken*; eftersom det förut hade

gått 32 ö. s. m. på 1 d. s. m. och det gick 6 d. s. m. eller 192 ö. s. m. på 1 rdr eller 48 sk., så motsvarade 1 skilling $\frac{192}{48}$ eller 4 ö. s. m., och 1 runstycke $\frac{4}{12}$ eller $\frac{1}{3}$ ö. s. m. Utan större fel kan skillingen räknas såsom 0.02 rdr, med höjning av dess siffra med en hundradel för minst 7 rst.

Den metalliska myntfoten varade emellertid denna gång endast tolv å tretton år, till 1789. Visserligen förblev huvudmyntet, silverriksdalern, sig likt också därefter och ända till 1855 (endast med en förut omtalad, ganska betydelselös minskning i silverhalt 1830). Men — och det är långt viktigare — priser uttrycktes som regel *icke* i detta mynt, som senare (f. o. m. 1835) officiellt kallades *riksdaler specie*, till skillnad från de betalningsmedel som utgjorde cirkulationen. Dessa senare, de enda som spelade någon större roll, voro sedlar, och med dem blev förändringen så mycket större. Icke heller sedelmyntet var enhetligt, och därav följde en ny upplaga av samma slags förvirring, som tidigare hade förekommit mellan beteckningarna daler silvermynt och daler kopparmynt. Den nya överremission av sedlar som började 1789 gällde nämligen — i motsats till Frihetstidens sedlar och på grund av den tidens sorgliga erfarenheter — icke de av Riksbanken utställda sedlarna, bankomyntet, utan ett nytt slags sedlar, ett statspappersmynt som fick namnet riksgäldssedlar.

Till en början förblevo därför bankosedlarna likvärdiga med samma belopp i silver, medan riksgäldssedlarna hastigt sjönko i värde emot silver och bankosedlar. Man fick därigenom den kända skillnaden mellan *riksdaler riksgälds* och *riksdaler banko*. I början var förhållandet mellan dem växlande (kurstabel bl. a. hos Wallroth 149, blott att det där felaktigt kallas riksgäldssedlarnas agio mot bankosedlar, medan förhållandet naturligtvis var det omvända: agio eller överkurs på bankosedlar mot riksgäldssedlar). Emellertid försökte man bringa reda i penningväsendet genom en ny myntrealisation 1803, då riksgäldssedlarna nedskrevos till två tredjedelar av sitt namnvärde; och då skapades en fast norm mellan riksgälds och banko, så att de förhöllo sig till varandra som 1 : 1 $\frac{1}{2}$. Härifrån härstammar det också i överförd mening använda uttrycket att »betala i banko», d. v. s. med hälften

mer. Dessförinnan voro bankosedlar och riksgäldssedlar icke utbytbara mot varandra, så att t. ex. lån i det ena sedelmyntet ej kunde likvideras i det andra. Samtidigt återkom för denna tid den svårighet, som förut behandlats för den dubbla silver- och kopparmyntfotens dagar, nämligen att avgöra, vilkendera penningenheten som var åsyftad i de särdeles många fall, då den ej uttryckligen angavs. Utan allt för stor fara att missleda torde man dock kunna säga, att riksgälds i så fall vanligen var åsyftad och att banko alltså ej utan särskilda skäl bör presumeras, när det icke uttryckligen anges; i synnerhet är det fallet med priser utanför Stockholm. Känner man till vanorna på denna punkt i en viss krets, t. ex. efter räkenskaperna, går det dessutom att uppfatta dem som giltiga för transaktioner i allmänhet inom kretsen.

F. o. m. 1803 upphörde bankomyntets oberoende av det övriga penningväsendets utveckling, och när en ny, ännu starkare ökning av sedelstocken satte in med år 1808, gällde den framför allt bankomyntet. Nu började ett våldsamt fall i det svenska sedelmyntets värde gentemot silver, en ny oinlöslighets-period inträdde och fortfor ända till 1830 eller 1834. Den tredje myntrealisation, som då kom till stånd, gjorde å andra sidan för åttio år framåt slut på det oinlösliga pappersmyntets historia i Sverige. Denna myntrealisation innebar, att såväl bankomyntet som riksgäldsmyntet — vilka båda hade bevarats åtminstone som räkneenheter, med det oförändrade värdeförhållandet $1\frac{1}{2} : 1$ — nedskrevs. Riksdaler banko blev $\frac{3}{8}$, riksdaler riksgälds $\frac{1}{4}$ av riksdalerns värde 1776; det kom m. a. o. att gå 128 i st. f. 48 sk. bko, 192 i st. f. 48 sk. rgs på silverrikdaler; proportionen mellan banko och riksgälds förblev sålunda oförändrad.

De successiva förskjutningar, som de nya myntslagen därvid undergingo, återverkade också på senare officiella beräkningar av äldre myntslag, när det blev anledning att tillämpa sådana; exempelvis daler silvermynt eller kopparmynt räknades sålunda som motsvarigheter till samma antal riksdaler av de senare slagen, som enligt 1776 års myntrealisation hade gällt för deras förhållande till den då införda riksdalern.

Så länge den svenska silvermyntfoten därefter varade, d. v. s. till 1873, förblev penningväsendet i ordning på denna grundval. Räkningen i banko och riksgälds bibehölls till 1855. Vid denna tidpunkt delades specie-riksdaler i fjärdedelar, så att den nya penningenheten, kallad *riksdaler riksmünt*, delad i 100 *öre*, blev liktydig med en fjärdedels riksdaler specie eller en riksdaler riksgälds.

Litteratur. Utöver förut citerade arbeten: *Sveriges Riksbank 1668—1924*, i synnerhet III: Arthur Montgomery, Riksbanken och de valuta-politiska problemen 1719—1778; samt IV: Brisman, Tiden 1803—1834; Davidson, Tiden 1834—1860; slutligen för snabb orientering rent av främst V: Bilagor, nämligen en mycket värdefull samling tabeller för hela perioden 1668—1924, varibland särskilt tabellerna över växelkurserna äro viktiga; å andra sidan bör det iakttagas, att dessa icke ta hänsyn till riksgäldsmyntet, såsom ovidkommande ur Riksbankens synpunkt, vilket mycket lätt kan missleda för perioden 1789—1803; C. D. Skogman, *Anteckningar om Rikets Ständers Bank och allmänna lånevörelsen i Sverige I—II: 1—2* (1845—46; med åtskilliga värdefulla tabeller); E. Sjöstrand, *Mynt- och bankpolitik under hattväldet 1738—1764* (1908); Brisman, *Realisationsfrågan 1808—1834 I* (1908); Erik Grönberg, *Bankosedelfrågan under inflationstiden 1808—1812* (1936; viktiga särskilt bil. I och II).

E. *Guld- och pappersmyntfot*. Guldmynt hade vanligen i någon mån förekommit i alla äldre tiders svenska myntsystem, varvid myntenheten *dukat* var den viktigaste, med något växlande förhållande till silvermyntet. Men för ekonomisk-historiska ändamål var guldmyntens betydelse så försvinnande, att de nästan alldeles kunna lämnas å sido. Genom 1873 års myntreform försvann emellertid silvermyntfoten definitivt ur Sveriges penninghistoria och avlöstes av en guldmyntfot. Utvärtes var denna förändring emellertid icke stor. Liksom förut bestod cirkulationen huvudsakligen av inlösliga sedlar, och den nya penningenheten, *krona*, delad i hundra *öre*, sattes likvärdig med 1 rdr rmt.

Penningsystemet förblev sedan i allt väsentligt oförändrat till det förra världskrigets utbrott 1914. Om penningväsendets öden under själva kriget behöver ej mer sägas än att den svenska penningenheten under en kortare tid steg betydligt över sitt lagbestämda guldvärde, vilket läge åtminstone i huvudsak kom till uttryck genom att alla växelkurser på utlandet, också de på

New York och London, sjönko under pari. I strid med avsikten hindrade detta emellertid icke en enastående stark inhemsk prisstegring, i fråga om partipriserna ända upp till ungefär $3\frac{3}{4}$ gånger läget vid krigsutbrottet. Efter krigets slut började i stället de utländska växelkurserna stiga över pari, ett oinlösligt pappersmynt kom till stånd, medan å andra sidan ett våldsamt internationellt prisfall spred sig till Sverige. Pappersmyntfoten kvarstod till 1924, då guldmyntfot återinfördes med oförändrat värde på penningheten i förhållande till guld. Denna återuppståndna ordning kvarlevde likväl endast till 1931, då den avlöstes av en ny pappersmyntfot, som lovar att bli långvarig. I motsats till dessa växlingar i penningväsendets grundvalar har dess yttre, nominella sida ej undergått någon förändring sedan 1873.

Litteratur. Utom förut citerade arbeten: *Statistisk årsbok för Sverige*; *Riksbankens årsbok*; Heckscher, *Penningväsende och penningpolitik från krigsutbrottet till den internationella guldmyntfotens återställelse 1914--1925* (Bidrag till Sveriges ekonomiska och sociala historia under och efter världskriget II, 1926; med utförliga tabeller och diagram).

F. Härovan har en hel del namn på olika småmynt helt eller delvis förbigåtts, sådana som *fyrk*, *runstycke*, *sexling*, *styver*, *vitten*. För dem räcker det med en hänvisning till motsvarande uppslagsord i *Nordisk Familjebok*; men såväl dessa som åtskilliga andra omtalas också hos Wallroth.

G. *Sammanfattning*. Den yttre karaktären av Sveriges penninghistoria allt ifrån Medeltiden kan sammanfattas på följande sätt.

1. Kurantmyntets ursprungliga system var grundat på en viktmark i silver, 210.6 g. Förmodligen var penningenheten, mark, från början likvärdig med denna vikt i silver; men penningheten sjönk nästan oavbrutet i förhållande därtill. Som ett enda mynt började mark ej (nämnvärt) utmyntas före 1536. Marken delades i 8 öre à 3 örtugar à 8 penningar, sålunda i 24 örtugar eller 192 penningar. För det inhemska kurantmyntet förblev denna indelning, som hade företett vissa ojämnheter under den tidigare Medeltiden, oförändrad fram till 1590-talet eller om man så vill till 1776.

2. Från Gustav Vasas tidigare regeringstid förekom vid sidan av kurantmyntet ett inom landet slaget, värdebeständigt mynt eller handelsmynt, dalern, med i huvudsak oföränderlig vikt i silver. F. o. m. 1590-talet kom emellertid dalern att infogas i kurantmyntets system, som liktydig med 4 mark; markens underindelning bibehölls. Dalern blev sålunda indelad i 32 öre, medan örtugen snart lämnades åsido och penningen som benämning för en viss enhet för flertalet ändamål blev av mycket underordnad vikt på grund av sin litenhet. För det värdebeständiga myntet infördes benämningen riksdaler, som i det närmaste oförändrad bibehölls ända till 1855 eller, delad i fjärdedelar, till 1873.

3. Gustav Adolf införde 1624 och mer definitivt 1625 ett huvudmynt av koppar och skapade därigenom en dubbelmyntfot av koppar och silver, med oförändrat namn på penningenheter i båda metallerna. Då de två slagen av myntfot nästan från början förskötos inbördes, fick man emellertid beteckningarna daler silvermynt och daler kopparmynt. F. o. m. (1645 och) 1665 började också kopparmynten slås med beteckningen silvermynt, och f. o. m. det senare årtalet blev beteckningen daler silvermynt (jämte underavdelningar) helt enkelt liktydig med 3 daler kopparmynt (jämte underavdelningar). Under Frihetstiden var detta penningssystem i verkligheten närmast en ren kopparmyntfot. Systemet kvarstod såsom metalliskt fram till 1776. I förhållande till riksdalern sjönk kurantmyntet småningom, tills ungefär 3 daler silvermynt eller 9 daler kopparmynt f. o. m. 1715 gingo på en riksdaler.

4. Från 1745 fick Sverige oinlösligt pappersmynt, som hastigt minskade de svenska penningenheterens värde gent emot silver och samtidigt ännu mer deras köpkraft gent emot varorna. Slutligen återgick landet emellertid till metallisk myntfot (silvermyntfot) genom 1776 års myntrealisation, varvid kurantmyntet reducerades till hälften av sitt värde i silver vid periodens början. Kopparmyntfoten försvann, jämte den gamla räkningen i daler och dess underavdelningar; huvudmyntet blev riksdaler, delat i 48 skilling; riksdalern svarade enligt realisations-normen emot 6 daler silvermynt eller 18 daler kopparmynt.

5. Den metalliska myntfoten varade endast till 1789, då statspappersmyntet, riksgäldssedlarna, blev oinlösligt, medan bankosedlarna tills vidare bevarade sitt värde mot silver; själva silvermyntet undergick ingen ändring. Härigenom uppstod skillnad mellan riksdaler riksgälds, riksdaler banko och riksdaler specie, det sistnämnda namnet på själva silvermyntet, officiellt sedan 1835. Förhållandet mellan riksgälds och banko fluktuerade i början; men f. o. m. en ny myntrealisation 1803 fastlades förhållandet $1\frac{1}{2}$ riksdaler riksgälds = 1 riksdaler banko. Därmed var emellertid bankomyntets oberoende av penningväsendet i övrigt till ända, och en 1808 påbörjad ny ökning i sedelmängden gjorde sedlarna ånyo oinlösliga, nu också bankosedlarna. Detta tillstånd upphörde först genom den tredje myntrealisationen 1830 eller 1834, enligt vilken bankosedlarna reducerades till $\frac{3}{8}$ och riksgäldssedlarna till $\frac{1}{4}$ av riksdalerns värde i silver 1776. Den metalliska myntfoten var därmed återställd och höll sig sedan till 1914. 1855 delades en riksdaler specie i fyra, kallade riksdaler riksmünt, och denna enhet delades i 100 öre.

6. Guldmyntfot infördes 1873, med kronan (å 100 öre) som penningenheter och likvärdig med riksdaler riksmünt. Under det förra världskriget steg den svenska valutan en tid högt över sitt guldvärde men blev efter krigets slut undervärdig. Guldmyntfoten återinfördes 1924 och fortfor till 1931, varefter en ny pappersmyntfot vidtog.

7. Som man finner av denna redogörelse, var de olika penningenheterernas utveckling i förhållande till varandra följande. På 1590-talet blev 1 mk = $\frac{1}{4}$ d. 1 d. s. m. slutade 1776 med att bli = $\frac{1}{6}$ rdr (sp.). 1 rdr rgs blev 1803 = $\frac{2}{3}$ rdr (sp.), således 4 d. s. m. enligt 1776 års norm. 1834 nedsattes rdr rgs till $\frac{1}{4}$ rdr (sp.) och blev således = $1\frac{1}{2}$ d. s. m. efter 1776 års norm. Eftersom sedermera 1 rdr rmt blev = $\frac{1}{4}$ rdr (sp.) och 1 kr blev = 1 rdr rmt, framgår härav att, enligt de på varandra följande legala omräkningsnormerna, $1\frac{1}{2}$ d. s. m. efter 1776 års norm legalt kan sättas lika med 1 kr. Om »köpkraftens» utveckling se avd. H.

H. *Prisstatistik.* För medeltiden fattas i det stora hela än så länge alla undersökningar av den allmänna prisutvecklingen. För 1500- och 1600-talen samt fram till 1720 meddelas däremot

ett ganska omfattande material hos Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia* (1:a boken 2:a avd. kap. 5, 2:a boken 2:a avd. kap. 9, och framför allt i ett antal diagram fogade till 1:a halvbandet), fastän arbetet avsiktligt har underlåtit att därpå grunda beräkningar av vad som vanligen kallas den allmänna prisnivåns eller penningvärdets utveckling. F. o. m. 1732 föreligger emellertid en av Karl Åmark företagen bearbetning av markegångspriserna år från år, och resultaten ha av honom sammanställts i en uppsats, *En svensk prishistorisk studie* (Ekonomisk Tidskrift 1921 häfte 12 = Nationalekonomiska studier tillägnade Knut Wicksell); den stannar delvis vid 1870 men går delvis fram till 1910 eller 1913. En motsvarande serie för tiden fram till det första världskrigets utbrott meddelas i Åmark, *En svensk prisindex för åren 1860—1913* (Kommersiella meddelanden 1921). Slutligen förekommer i varje årgång av *Statistisk årsbok* en liten tabell som fullföljer serien fram till nutiden.

Medan det av Åmark sammanförda materialet är nästan outhärligt för ekonomisk-historiska studier i fråga om de två senaste århundradena, såväl genom där meddelade konkreta priser som genom prisindex-serierna inom l'ancien régimes ram, måste man enligt min mening ställa sig ganska skeptisk inför indexserier, som åsyfta att visa utvecklingen av en s. k. allmän prisnivå eller ett penningvärde mellan olikartade samhällen, sådana som å ena sidan nutidssamhället och å andra sidan l'ancien régimes samhälle. Om sådana jämförelser skola ha någon mening, måste de nämligen förutsätta, att i huvudsak samma varor med i huvudsak samma proportioner köpas för de olika priserna vid olika tidpunkter; förskjutningen i dessa priser får nämligen då en verklig innebörd. Dessa förutsättningar uppfyllas emellertid icke ens tillnärmelsevis vid en jämförelse mellan t. ex. 1700- och 1900-talens svenska samhällen. Det förefaller därför önskvärt, att man vid sådana jämförelser, i stället för att gå de vanliga prisindexberäkningarnas schematiska väg, söker klargöra för sig vad det är man i varje särskilt fall vill ha belyst och söker sammanställa det specifika material, som åtminstone i någon mån tillgodoser ett sådant syfte.

Det är särskilt två metoder, som därvid förtjäna uppmärksamhet. Den ena består i att jämföra icke absoluta utan *relativa* priser, vilket sålunda i rätt hög grad befriar från hänsyn till penningväsendets mångahanda förirringar och ej innefattar några som helst godtyckliga eller fiktiva förutsättningar. Man kan sålunda exempelvis fråga, hur många hektoliter (eller deciton) råg, kilogram smör eller fläsk eller meter kläde som en dagspenning betingade vid olika tidpunkter, förhållandet mellan avlöningen för olika arbetarkategorier eller kroppsarbetare å ena sidan, officerare eller präster å den andra, o. s. v. Samtidigt är det klart att sådana beräkningar utgöra svar på en annan fråga än den som indexberäkningarna gälla. I den mån man av denna anledning vill jämföra absoluta priser under olika perioder, kan man ibland få bättre ledning än av en prisindex genom att rent konkret fråga — ej, som vid en allmän prisindex, hur mycket högre eller lägre »priser i allmänhet» stodo under den ena perioden i jämförelse med den andra, utan — vad ett visst belopp i penningar motsvarade i en *alldeles bestämd vara* vid de olika tidpunkterna. Man får på detta sätt ett »rågvärde», »smörvärde», »järnvärde» eller »silvervärde» på de olika beloppen i penningar. Jämför man olika på detta sätt framräknade »värden», framträder tydligt den grundläggande överkligheten i de vanliga prisindex-beräkningarna, i det att man får helt olika resultat allt efter den vara man lägger till grund, varav framgår att »priser i allmänhet» över huvud taget icke ha utvecklats sig med en bestämd styrka; *olikheten* i dessa förskjutningar är i verkligheten till stor del uttryck för den ekonomiska utvecklingens viktigaste innebörd. Ett annat sätt är att välja ut ett antal varor av vikt t. ex. för de personers konsumtion eller handlingssätt det gäller och jämföra deras priser då och nu. Den fråga en allmän prisindex ställer i fråga om förskjutningen mellan olika samhällen kan helt enkelt icke besvaras, därför att den är meningslös; det finns nämligen icke något från konkreta varor och andra prestationer lösgjort, i tiden sig förskjutande »värde». Däremot skall det ingalunda dölas, att resultaten med de mera konkreta metoder, som nu antytts, bli långt mindre klagörande än man skulle önska. Det kvalitativa kan i detta fall helt enkelt icke förvandlas till kvantitativt.

Vad man i verkligheten vill veta, nämligen innebörden av en viss prestation i äldre tid jämförd med nutiden, framträder ej egentligen på något av nu angivna sätt, utan skulle förutsätta en jämförelse på basis av förhållandet mellan prestationen och *nationalinkomsten*, vilket nästan alltid skulle ge helt andra resultat än de förra. Tyvärr stöta sådana jämförelser på de största svårigheter.

Eftersom jämförelser enligt den av mig kritiserade metoden ofta förekomma och delvis äro fullt berättigade, må emellertid några ord tilläggas om hur Åmarks index bör begagnas, för den händelse man vill verkställa dem, i synnerhet som ett stort misstag därvid ligger nära till hands. Det gäller närmast frågeställningar av typen: hur många (t. ex.) kronor år 1938 motsvarar ett visst belopp i daler silvermynt åren 1732/40? Man finner då, att Åmarks s. k. oreducerade generalindex, som sätter medeltalet för perioden 1732/40 = 100, slutar med talet 1779 för perioden 1861/70, vilket skulle innebära att priserna, med den av honom tillämpade metoden, skulle ha stigit 17.79 gånger. Vill man fullfölja detta fram till 1938, kan det utan svårighet ske genom den förut återopade tabellen i Statistisk årsbok. Genom att denna tabell har till basperiod åren 1881/85, d. v. s. sätter deras genomsnittliga prisnivå = 100, medan Åmarks ursprungliga basperiod är 1732/40, kommer Åmarks ursprungliga medeltal för perioden 1861/65, nämligen 1795, i Statistisk årsboks tabell att motsvaras av siffran 122. Eftersom Statistisk årsboks tabell nu har siffran 149 för år 1938, får man resultatet $1795 \times \frac{149}{122} = 2300$ som uttryck för 1938 års prisnivå, när 1732/40 års sättes = 100, d. v. s. en prisstegring med 23 gånger framräknas. Det viktiga är nu emellertid, att detta tal *icke* får begagnas utan omräkning för jämförelse mellan 1938 års priser i kronor och 1730-talets i d. s. m. Ty Åmark har, som grundval för sin index, multiplicerat alla priser i rdr, rdr rgs, rdr rmt och kr f. o. m. 1777 med 6 för att få dem jämförbara med den föregående tidens priser i d. s. m., av den i och för sig legitima anledningen att riksdalern 1776 sattes = 6 d. s. m. Därav följer tydligen, att hans indextal visar förhållandet mellan köpkraften av 1 d. s. m. å ena sidan och å andra sidan — i c k e en hel utan — en sjättedels rdr, rdr rgs, rdr rmt eller kr. Vill man, så som man väl alltid vill, jämföra en hel rdr, kr o. s. v. med 1 d. s. m., får man alltså ta sjättedelen av Åmarks indextal och sålunda i exemplet räkna 1 d. s. m. 1732/40 som likvärdig med $\frac{23}{6}$ eller 3.83 kr 1938. Däremot kan man utan omräkning använda prisindex vid jämförelser

såväl mellan d. s. m. vid olika tidpunkter som mellan rdr, rdr rgs, rdr rmt och kronor vid olika tidpunkter.

I. *Förkortningar.* Det är i allmänhet önskvärt att tillämpa ett enhetligt förkortningssystem. På penningväsendets område kan det ha följande utseende, varvid dock påminnes om lämpligheten av att som regel icke uttrycka de lägre enheterna för sig själva utan som decimaler av de högre:

mark: mk; öre: ö.; örtug: ört.; penningar: pgr

daler: d.; silvermynt: s. m.; kopparmynt: k. m.

riksdaler: rdr; specie: sp.; banko: bko; riksgälds: rgs; riksmünt: rmt;

hamburger banco: hb. bco; holländsk courant: holl. cour.; skilling:

sk.; runstycke: rst.

II. VIKT OCH MÅTT

Av många skäl måste mått och vikt behandlas mera summariskt än penningväsendet. Medan det sistnämnda i Sverige, frånsett den äldsta tiden, företedde en högst anmärkningsvärd nationell enhetlighet och även i övrigt, trots sina stora brister, likväl ej förföll till en rad av varandra oberoende system, var motsatsen fallet särskilt med måttförhållandena. Viktsystemet erbjuder större paralleller med penningväsendet och kan därför också behandlas så att dess centrala prägel kommer till uttryck; för måtten stöter detta på de största svårigheter.

Å andra sidan är det uppenbarligen oundgängligt att bilda sig åtminstone en ungefärlig föreställning om innebörden av källornas mått- och viktbestämningar, emedan uppgifter som innefatta sådana eljest bli meningslösa och helt och hållet böra lämnas å sido; i detta fall gäller det alldeles särskilt, att om skribenten ej vet vad han talar om, är det ännu mindre utsikt till att läsaren skall kunna veta det. Också i sådana fall, då det erbjuder oöverstigliga eller nästan oöverstigliga svårigheter att komma till klarhet om den exakta innebörden av källornas uppgifter, lönar det sig att komma på spåren vad de ungefärligen kunna väntas ha motsvarat, och i en hel del fall äro avvikelserna mellan olika enheter icke större än att de kunna lämnas å sido. Men av skäl, som framgå redan av det sagda, är behovet av att taga kännedom om mer än denna översikt kan meddela långt oftare kännbart särskilt i fråga om måttsystemet än med hänsyn till penningväsendet. Det följande behandlar endast ett litet fåtal av de hundratals olika beteckningarna och indelningarna; av naturliga skäl gör det halt vid metersystemets införande (1889).

En tabell över beteckningarna, med deras innebörd i olika slags mått och vikt, fram till 1600, förekommer i en tabell hos Owen Jansson — se nedan — 53—57 och bör först anlitas.

Nästan alla metriska motsvarigheter till de äldre enheterna återges här i runda tal, ty såsom Hans Forssell i ett annat sammanhang säger: »vilka bestämmelser än givits genom författningar . . ., har någon vetenskaplig noggrannhet aldrig kommit i fråga vid justerandet av de 'bismare' och pyndare som under 16:e och 17:e seklen i verkligheten begagnades.» Sådana avrundade uttryck medföra också fördelen att enheter med obetydliga inbördes avvikelser kunna behandlas som identiska.

A. *Viktsystemet* fick relativt tidigt en viss enhetlighet, också om det i hög grad var en enhet i mångfald. Mångfalden hade ungefär samma karaktär som den, varpå penningväsendet har erbjudit en rad exempel, nämligen att olika enheter hade samma namn och att man därför alltid har att skydda sig emot faran av sammanblandning dem emellan. I vissa räknenskaper, kanske icke minst för 1500-talet, redogöres emellertid omsorgsfullt för de överskott, som erhållas vid omräkning från en högre till en lägre vikt med samma namn, och sådana omräkningar förtjäna särskild uppmärksamhet på grund av sin ganska ojävaktiga bevisning för hur relationerna uppfattades av samtiden. Lokala variationer saknades ingalunda, dock huvudsakligen i äldre tid, för vilket litteraturen måste tas till råds; här gäller det systemet sådant det slutligen blev.

Som utgångspunkt kan man välja den högsta förekommande enheten, *skeppundet*, och därvid börja med den minsta men för många ändamål viktigaste av enheterna med detta namn. När den fick en särskild beteckning, var tyvärr också denna ganska växlande. Vanligast var kanske beteckningen *stapelstads-* eller *Stockholmsvikt*, men det talades också om *Stockholms vågevikt*, *stapelstads järnvikt*, och t. o. m. officiellt användes det särskilt tvetydiga (*metall-*, *koppar-* och) *järnvikt* (utan tillägg av ordet *stapelstads* eller *Stockholms*). Dess storlek var nästan exakt 136 kg (136.02); $7\frac{1}{2}$ brukade (något rikligt) räknas motsvara en engelsk ton (1 016 kg). Denna viktenhet användes för metaller i stapelstädernas officiella, obligatoriskt använda vågar; uppgifter om import och export av i alla händelser sådant gods måste alltid antagas ha varit uttryckta i stapelstadsvikt.

De viktigaste övriga viktslagen voro *bergsvikt* och *viktualievikt*, vartill för mer begränsade uppgifter kommo *tackjärnsvikt* och *uppstadsvikt*.

När man ökade stapelstadsvikten med 10 %, erhöles ett skeppund som kallades omväxlande *bergsvikt*, *bergslagsvikt* och *hammarvikt* (»bergsvikt» och »järnvikt» voro sålunda skilda företeelser). Det utgjorde alltså 149.6 kg, vilket vanligen lämpligast avrundas till 150 kg, i synnerhet som det ibland tillades en s. k. »slitmån» på $\frac{1}{2}$ %, som skulle ha höjt siffran till 150.3 kg. Distinktionen mellan stapelstads- och bergsvikt är mycket gammal — fastän under Medeltiden långt ifrån alltid just den nu angivna — och utgör förmodligen en av de oräkneliga lokala skiljaktigheterna inom mått och vikt. Efteråt rationaliserades emellertid skillnaden för att låta den motsvara ett bestämt behov, vars tillgodoseende på detta sätt är mycket karakteristiskt för äldre tidens tankegång. Av hänsyn till vad man brukade kalla »metallernas svåra försel» ville man nämligen ha viktenheten lättare vid transportens slut än vid dess början, för att kunna täcka transportkostnaderna genom skillnaden i vikt och sätta samma pris på nominellt samma viktenhet på de båda platserna; och detta förutsatte naturligtvis, att kostnaderna voro täckta genom den faktiska viktskillnaden. I själva verket nåddes emellertid detta mål av lätt insedda skäl icke ens tillnärmelsevis, när man hade att göra med metaller med vitt skilda enhetsvärden, sådana som koppar och järn. Eftersom deras transportkostnader i allt väsentligt måste ha varit a b s o l u t taget ungefär lika höga per viktenhet i de två fallen, är det nämligen uppenbart, att man ej kan ha täckt dem tillfredsställande genom en manipulation med vikten, som utgjorde samma procentuella ökning eller minskning av vikterna. När nu kopparpriset per viktenhet var ungefär sju gånger så högt som järnpriset, skulle ju en överensstämmelse med transportkostnaderna för de två metallerna nämligen ha förutsatt något så orimligt, som att kostnaderna skulle ha varit ungefär sju gånger så höga per viktenhet för den ena metallen som för den andra. Det är därför nödvändigt att betrakta förhållandet mellan de två viktsystemen som helt och hållet konventionellt. Bergsvikt måste alltid anses åsyftad vid produktionssiffror och motsvarande prissättningar vid järnbruk.

I fråga om kopparbruken är läget icke fullt lika klart. Visserligen kan det ej vara något tvivel om att den koppar som fördes i marknaden, garkopparen, mättes på samma sätt som järnet. Men i fråga om råkopparen, den enda produkt som åtminstone under senare perioder gjordes färdig vid Stora Kopparberg och den som fördes på Falu kopparvåg, förekom det tidtals en särskild *råkopparvikt*,

som var en obetydlighet högre än bergsvikten, nämligen per skeppund 152 kg (F. R. Tegengren m. fl., *Sveriges ädlare malmer och bergverk*, 1924, 67 f.). Å andra sidan stod detta åtminstone från 1600-talets mitt i strid med gällande författningar, medan det icke tycks ha införts tidigare än på 1630-talet; och på grund av osäkerheten om räckvidden för dess användning förefaller det därför knappast finnas skäl att frångå reduktionen till 150 kg, när källorna icke uttryckligen ge anledning till det, i synnerhet som differensen sällan inverkar väsentligt på slutsatserna.

Däremot får man på inga villkor förbise tillvaron av en särskild *tackjärnsvikt*, som måste antagas normalt ha kommit till användning vid beräkning av produktionen i masugnar eller hyttor och som enligt förordningarna också skulle användas för malm. Det var den största av alla svenska vikter, nämligen 30 % över bergsvikten och sålunda per skeppund (i det närmaste) 194.5 kg. (Genom ett misstag har Forssell 96 beräknat 30 %-tillägget för tackjärnsvikt på grundval av stapelstadsvikten i st. f. bergsvikten, vilket är i strid med både författningarna, andra källor och sakens sammanhang.) Den bakomliggande tankegången för denna stora vikt hänförde sig till den som normal antagna vikt förlust tackjärnet undergick vid sin färskning till stångjärn, i det att smederna voro ålagda att tillverka 20 skeppund bergsvikt stångjärn av 26 skeppund bergsvikt tackjärn; det senare kallades då 20 skeppund tackjärnsvikt. Avvikelse därifrån kallades »överjärn» resp. »underjärn» och redovisades särskilt.

Om man återgår till förhållandet emellan stapelstadsvikt och bergsvikt, förutsatte metallförsäljningens organisation att en särskild vikt mellan de två insköts vid den punkt på vägen som metallerna ofta hade att passera, nämligen uppstaden. Resultatet blev en *uppstads-vikt*, som låg 5 % över stapelstadsvikten och vars skeppund sålunda utgjorde 142.8 kg. Den var normerande för de officiella uppstads-vägarna, där metallerna skulle vägas på sin färd till exportorten; men dess räckvidd var långt mindre än både stapelstads- och bergsviktens. Så har en på Ekonomisk-historiska institutet företagen undersökning av Bergslagslänens markegångstaxor till full evidens bevisat att de gälla bergsvikt och icke uppstadsvikt.

I detaljhandeln och för mindre varor förekom emellertid ingen av de nu nämnda enheterna utan i stället *viktualievikt* eller *besmansvikt*, som enligt förordningarna rent av skulle vara »huvudvikten för hela riket». Viktualieviktens storlek var stapelstadsviktens med 25 % tillägg och motsvarade således 170 kg. Hans Forssell har föreställt sig, att tanken också i detta fall skulle ha varit att genom vikt-tillägg täcka ökade kostnader, i så fall detaljhandeln. Om det är riktigt, finge man antaga, att också sådana varor som vid handel

inom landet vägdes på detta sätt, sådana som kolonialvaror, i utrikeshandeln skulle ha vägts på annat sätt; men denna fråga har mig veterligen icke varit föremål för undersökning.

Vad som nu har sagts gällde emellertid endast systemets högsta enhet. Underindelningen av denna erbjöd vissa nya komplikationer. I princip tillämpades därvid ett dubbelt tjugotalssystem, så att den närmast lägre enheten var $\frac{1}{20}$ av den högre och i sin tur hade en motsvarande lägre vikt, så att relationerna blevo 1 : 20 : 400; tydligen underlättar detta förhållande i hög grad decimalsystemets användning vid nutida beräkningar inom det äldre viktsystemet. Men i verkligheten fanns det två sinsemellan konkurrerande underindelningar, fastän bägge med denna uppbyggnad. Den ena av dessa gällde *lispund* och *skålpund* och gav alltså 20 lispund eller 400 skålpund per skeppund. Den andra gällde *markpund* och *mark(er)*, med motsvarande indelning. De förra bestämningarna gällde främst viktualievikt, och på den grundvalen vägde alltså lispundet 8.5 kg, skålpundet 425 g (tidigare dock 415 g). De senare bestämningarna grundades åter främst på stapelstadsvikten, med påföljd att markpundet vägde 6.8 kg och marken 340 g.

Emellertid höllos systemen i verkligheten icke isär på detta sätt, utan de olika slagen av skeppund indelades i stor utsträckning på bägge sätten, varvid beteckningen markpund vanligen också inom mark-systemet utbyttes mot lispund. Däremot var skålpund ett entydigt uttryck. Tyvärr är det ej lika lätt att fälla ett allmänt omdöme om hur det därvid förhöll sig med mark. Förordningarna omtala denna vikt endast i samband med stapelstadsvikten, såsom också nyss antyddes, och exempelvis Forssell (96) uppfattar tydligen marken som alltid liktydig med mark stapelstadsvikt; men å andra sidan är det obestridligt, att också bergsvikten delades i 400 mark och att mark bergsvikt alltså stod i samma förhållande till mark stapelstadsvikt som motsvarande skeppund. Allmängiltigheten av dessa två beräkningssätt kan förmodligen icke i denna stund avgöras, utan markens vikt måste särskilt prövas i sådana fall då det ej gäller stapelstadsvikt.

Efterföljande tabell visar de olika skeppundens motsvarigheter i lispund, skålpund och mark stapelstadsvikt, ävensom i metriska enheter. Dock har tackjärnsvikten förbigåtts, därför att den så vitt

mig bekant aldrig ställdes i relation till annat än bergsvikten, varvid alltid 26 lispund bergsvikt räknades på ett skeppund tackjärnsvikt, d. v. s. något särskilt lispund tackjärnsvikt icke mig veterligen förekom.

Ett skeppund	L i s p u n d			Skålpund	Mark (stapelstads- vikt)	Kilogram
	vik- tualie-	stapel- stads-	bergs-			
	v i k t					
A. Viktualievikt	20	25	22.7	400	500	170.0
B. 1. Stapelstads- vikt	16	20	18.2	320	400	136.0
2. Uppstads- vikt	16.8	21	19.1	336	420	142.8
3. Bergsvikt	17.6	22	20.0	352	440	149.6

Om alla vikter gäller, att de kunde få ett redan i förbigående omtalat, mindre tillägg under namn av *slitmån*, som dock sällan behöver tas i betraktande.

Däremot förekom ofta en mycket förrädisk och därför viktig egenhet, i det att lispund kunde betecknas helt enkelt som *pund* och t. o. m. kunde uttryckas med samma tecken som skålpund (Ⓕ). Här kan endast en realprövning av uppgifterna skydda mot misstag.

Visserligen med mindre variationer har det nu framställda systemet förmodligen normalt tillämpats åtminstone sedan 1600-talets början. I sina grundvalar var det emellertid mycket äldre, blott att det tidigare ej var lika genomfört och även företedde större ojämnheter i tillämpningen.

Naturligtvis täckte de nu angivna beteckningarna icke hela fältet. Men i fråga om massgods torde icke mer här behöva tilläggas, än att osmundsjärn uttrycktes i *fat* och *läster*, med 12 fat på lästen. Fatet var liktydigt med skeppundet, men den stora frågan är *vilket* skeppund. I likhet med R. Falck-Muus (*Osmundsvekten*, Med hammare och fackla 1932) menar jag att ekvivalenten sannolikast var skeppund stapelstadsvikt. Om vanliga viktsystem för några andra varor se Forssell 112.

Utanför viktsystemet för tunga varor stod däremot det som gällde ädel metall. Det var grundat på *lödig mark*, såsom förut sagts = 210.6 g. Skålpundet (425 g) tänktes som motsvarighet till två lödiga

mark, vilket som synes stämmer något så när. Den lödiga marken indelades i 16 *lod* å 4 *kvintin*, och skålpundet angavs därför stundom hålla 32 lod.

Förkortningar och beteckningar. En bekväm översikt av källornas beteckningar meddelas i *Nordisk Kultur XXX: Mått och vikt* (1936) 283 f. De vanligaste tecknen voro: för skålpund \mathfrak{L} , för lispund vid omsorgsfull beteckning $\mathfrak{L}\mathfrak{L}$ eller $\mathfrak{L}\mathfrak{L}$ — jfr ovan s. 29 — för skeppund $\mathfrak{Sk}\mathfrak{L}$ eller $\mathfrak{sk}\mathfrak{L}$ (som aldrig betecknar skålpund). För mark var den vanligaste beteckningen \mathfrak{M} , men den varierades mycket; lödig mark kunde skrivas på olika sätt, stundom $\mathfrak{L}\mathfrak{M}$, stundom helt enkelt \mathfrak{M} . Som moderna beteckningar kan man använda antingen samma tecken eller skepp., lisp., skålp.; därtill fogas vikt, v., st. st. v., uppstadsv., bergsv. Än en gång understrykes att det senare tillägget ej får saknas, även om det skulle vara fallet i själva källan.

Litteratur. Huvudarbetet är L. B. Falkman, *Om mått och vikt i Sverige* (I—II, 1884—85), som går till 1739; det är ytterst rikhaltigt men mer än vanligt svåröverskådligt och svåränvänt, varvid dock undantag får göras för några tabläer II 176—79 och 187 (jfr Hans Hildebrand i *Historisk tidskrift* 1885 199—220). För Medeltiden: Hans Hildebrand, *Sveriges Medeltid I* 739—69. Något längre fram i tiden går den nyaste framställningen: Sam Owen Jansson, *Mått, mål och vikt i Sverige till 1500-talets mitt* (*Nordisk Kultur XXX* 1—57, med tablä 53—57); detta arbete bör först rådfrågas. Forssells framställning (ovan under I B) utmärkes av hans vanliga klarhet och går på detta område delvis ganska långt fram i tiden. Se också Heckscher (ovan I. B) I 232 ff., 667—71.

B. *Måttsystemet* var under naturahushållningens tid föremål för alla slags manipulationer, särskilt i syfte att tillgodose de mäktiga intressen som företrädades av naturaprestationernas mottagare.

De inflytelserika kretsarna arbetade i allmänhet på att öka måttens dimensioner, men i den mån de samtidigt voro säljare av mottagna varor också på allmän oreda och mångfald i fråga om måtten, som tillät dem att draga fördel av skillnaderna. Därtill kom att måtten erbjödo större tekniska (metrologiska) svårigheter än vikterna. Till de genomgående svårigheterna hörde skillnaderna mellan *rågat* och *struket* mål, ävensom mellan mer och mindre kompakta leveranser (*skakning* och *skyffling*). Det följande får främst anses gälla strukna mått; men ofta stöter det på oöverbanneliga svårigheter att avgöra, om källorna verkligen ha åsyftat sådana eller tvärtom rågade. På grund av dessa och andra svårigheter är viktbestämning ur forsk-

ningssynpunkt vanligen att föredraga framför måttbestämning, när man kan välja. Min egen erfarenhet är, att viktbeteckningarna komma till väsentligt mer mångsidig användning för ekonomisk-historiska studier än måttbeteckningarna, fastän spannmålen utgör ett högst viktigt undantag. Här meddelas nu endast de mest elementära uppgifterna.

I fråga först — och förnämligast — om *rymdmått* spelar givetvis intet tillnärmelsevis lika stor roll som *spannmålsmåttet*. Det kan därvid vara lämpligt att utgå från den tidpunkt, då l'ancien régimes definitiva system på detta område utformades, nämligen 1665, varvid man visserligen alltid måste räkna med de två möjligheterna: å ena sidan att vad som lagfästes var äldre än lagens datum och å andra sidan att vad som lagen ville ändra i verkligheten levde kvar efteråt; i detta hänseende kunna direkta upplysningar eller oftare räkenskaper ge ledning, men i många fall ej ens de. Enligt plakat om mått och vikt $10/3$ 1665 var det grundläggande spannmålsmåttet *tunna*, som hade en trefaldig indelning: i två *spann* (spänn), 32 *kappar* eller 56 *kannor*, av vilka det sista var viktigast; tydligen gick det då 1.75 kanna på kappen och 28 kannor eller 16 kappar på spannen. En tunna var 1.465 *hl* och följaktligen spannen $73\frac{1}{4}$ *l*, kappen 4.58 *l* och kannan 2.617 *l*.

Dessa fasta normer hade emellertid en lång och brokig förhistoria. Vid det nämnda tillfället, 1665, höjdes antalet kannor pr tunna från 54 till 56, men samtidigt sänktes kannans rymd från 2.672 till 2.617 *l*, med resultat av en obetydlig höjning i tunnans mått. För att gå baklänges innebar systemet omedelbart före 1665, närmare bestämt 1638—65, en tunna på 1.443 *hl*, delad på 54 (Stockholms-) kannor à 2.672 *l*. Före 1638 hade emellertid icke denna tunna, Stockholmstunnan, varit avsedd som riksmått, utan denna ställning tillkom i stället Örebrotunnan, som anses ha varit omkr. 13 % större; under den tiden, närmare bestämt 1605—38, borde alltså tunnan ha varit 1.63 *hl*. Någon full säkerhet för tillförlitligheten härav har man dock icke.

Går man ännu ett steg tillbaka, nämligen till Medeltidens senare del och Gustav Vasas tid, så visar det sig att det nu återgivna, visserligen växlande men i alla fall efter avsikten enhetliga rikssystemet utgjorde en egendomlig sammansmältning av indelningar med olika grundkaraktär i olika landsdelar. En översikt av tillståndet i början

av Gustav Vasas regering (efter Forssell) får följande utseende, även om den ej på långt när motsvarar verklighetens mångfald:

Västergötland, Värmland och Småland: 4 (skäppe)fjärdingar = 1 skäppa; 6 skäppor = 1 tunna; 12 tunnor = 1 tunneläst;

Östergötland och en del av Södermanland: 4 fjärdingar = 1 spann; 6 spann (spänn) = 1 thön (äldre *fyn*); 16 thön = 1 läst;

Svealand: 4 fjärdingar = 1 spann; 8 spann (spänn) = 1 pund; 12 pund = 1 pundeläst.

Vid denna tid var tunnan alltså obefintlig i Svealand, och den tycks först mot slutet av Gustav Vasas regering ha vunnit insteg där. Till sist blev den emellertid det viktigaste spannmålsmättet; men som Forssell är angelägen att betona, fick tunnan då en ny innebörd, nämligen som liktydig med två uppländska spann. Götalandskapen synas emellertid ha behållit en annan tunna, på $2\frac{1}{2}$ uppländska spann. Också detta var emellertid endast en liten del av de växlingar och den oreda som rådde, ej blott genom olikhet mellan landskapen utan också genom mer eller mindre ohederlig sammanblandning av de olika indelningsgrunderna; någon ens tillnärmelsevis fullständig utredning därav kan förmodligen ej göras (korta exempel hos Heckscher I 669 f., m. fl. st.).

Forssell kommer till det resultatet, att det gamla svenska spannmålsmättets storlek över huvud taget ej kan fastställas. I motsats till honom har emellertid Owen Jansson gjort en rad bestämningar för olika mått vid olika tidpunkter, och de ytterligt brokiga uppgifterna må här återges utan prövning:

Spann: Stockholm 1405: 47 l; Hälsingland 1540—1600: omkr. 30 l;

Uppland 1291 o. senare: 60 l; Östergötland 1530—40-talen: enligt olika antaganden 60 o. $50\frac{1}{2}$ l; Närke 1548—77: 90 l; Kalmar 1466, 1530, 1554: 78 l; Öland 1530: 54 l.

Skäppa: Västergötland 1554—1600: 22 à $22\frac{1}{2}$ l; Värmland 1571: omkr. 24 l; Kalmar (som ovan): knappt 20 l; Öland (som ovan): 18 l.

Återgår man till tiden efter 1665, då det i alla fall rådde större ordning, så bör ett par ord sägas om skillnaden mellan rågat och struket mål. Vid den förnyelse och modifiering av 1665 års ordning, som skedde genom förordningar 1733—39, kom man slutligen det sistnämnda året till att visserligen förbjuda rågan — vilket var vanligt — men samtidigt att ersätta den med ett fast tillägg, som var icke mindre än $\frac{1}{8}$ eller $12\frac{1}{2}\%$, vilket sedan blev det van-

liga. Frågan blir emellertid då, om de vanligen använda måtten räknades med eller utan detta tillägg. Förordningens formulering tyder närmast på att tillägget alltid skulle förekomma, men förmodligen åsyftades att det borde ske endast då rågat mål skulle gälla; och det finns alltså presumtion för att spannmålstunnan skall uppfattas som liktydig med 56 kannor och 1.465 hl. Men man kan ej utan vidare vara säker på att vad som åsyftades är detta och icke i stället en tunna på 63 kannor eller 1.65 hl.

Allt detta gäller spannmålsmättet, och en lika utförlig redogörelse för mått av andra varor skall ej försökas. Viktigast var en andra tunna på 48 kannor (kannan av samma rymd som för spannmål) eller 1.256 hl, för våta varor, packat salt och mjöl liksom salt kött och allehanda fisk; för våta varor förekom därvid också *äm* eller *fat* på 60 kannor, sålunda 1.57 hl, ävensom *ankare*, på fjärdedelen därav. För löst salt räknades emellertid vad som formellt var ersättning för råga — icke på salt-tunna utan — på spannmålstunnan, med resultat att denna salt-tunna blev 59½ kannor eller 1.56 hl. Slutligen räknades malt med ännu större råga på spannmålstunnan, vilket gav dess tunna 66½ kannor eller 1.74 hl. (Detta enligt K. F. 29/5 1739 § 7; jfr *Nordisk Familjebok* art. Tunna.)

Av övriga mått skall blott nämnas *läst* som uttryck för lastdrygheit eller last på fartyg. Walther Vogel (*Geschichte der deutschen Seeschifffahrt* I, 1915, 558) har likställt lästen som fartygsvikt med 2 metr. vikt-ton; men den svenska s. k. svåra lästen sattes åtminstone längre fram till 14.4 Sk^ö viktualievikt = 2.45 metr. viktton; som ekvivalent i rymd räknades 38.7 hl (se *Nordisk Familjebok* art. *Läst*).

I fråga, slutligen, om *längdmåtten* är det tillräckligt att nämna tre. *Aln* var det gamla grundläggande längdmåttet men företedde samma oreda som alla andra mått och vikter. Redan på Johan III:s tid började den s. k. Rydaholmsalnen betraktas som normgivande, och dess mått blev småningom gällande som riksmått, fastän icke närmare bestämt på papperet förrän 1733. Den officiella alnen företedde mindre oklarheter men tycks redan tidigt ha blivit i det närmaste vad den slutligen blev, nämligen 0.594 m, sålunda i det närmaste 6 dm; i praktiken förhöll det sig däremot ofta annorlunda. *Fot* var en halv aln. *Mil* var av ytterst växlande längd, från början också legalt, men fick f. o. m. 1649 officiellt

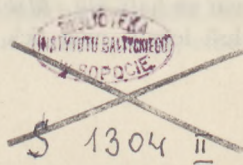
en längd av 18 000 alnar, sålunda 10 688.5 m; detta var vad som till sist kom att kallas en gammal svensk mil.

Litteratur densamma som under A.

C. *Stycketal*. De enda beteckningar som kräva närmare förklaring torde vara *deker* (decker, däck) som beteckning för 10 st och *timmer* som beteckning för 40 st, i bägge fallen huvudsakligen för hudar och skinn.

INNEHÅLL

	Sid.
Inledning	1
I. Penningväsende	3
A. Allmänt	3
B. Det gamla svenska myntsystemet	6
C. Den dubbla koppar- och silvermyntfoten	9
D. Silver- och pappersmyntfot	13
E. Guld- och pappersmyntfot	16
F. Småmynt	17
G. Sammanfattning	17
H. Prisstatistik	19
I. Förkortningar	23
II. Vikt och mått	24
A. Viktsystemet	25
B. Måttsystemet	30
C. Stycketal	34

BIBLIOTEKA UNIwersytecka Gdańsk	GXX
---------------------------------------	-----

»Ett lyckligt i

kallar professor Bertil Bo förenings skriftserie med terande inledningar. Genom olika sidor eller skeden av hoppas Historielärarnas förening och tillgodose alla skäligen anspråk på speciell sakkunskap. Ämnen, som historiskt belysa nutidsproblem, skola vinna särskilt beaktande.

Historielärföreningen hoppas kunna med denna skriftserie befördra elevernas självverksamhet inom olika skolformer och icke minst inom det enskilda arbetet i gymnasiet högsta ringar.

Hösten 1940 föreligga i källskriftserien:

1. *Wilh. Carlgren*, Skogens roll i svenskt näringsliv. Kr 1: 10.

»Egna forskningar och entusiastiskt intresse ha satt honom i stånd att inom det snävt tillmätta utrymmet ge en äskädlig bild av allt vad skogen givit oss. Även ett par av de sociala problem som varit förknippade med skogen belysas.»

Bertil Boethius i Dagens Nyheter.

- 2-3. *Sigfrid Hansson*, Ur den svenska arbetarrörelsens historia. Kr 1: 40.

»Fråga är om inte denna snabbkiss utgör den bästa kortfattade översikt av svensk fackföreningsrörelse, som hittills utgivits i bokform.»

A. L-ö i Fackföreningsrörelsen.

4. *Wilh. Tham*, Svarta veckan 1914.

Aktstycken till världskrigets utbrott. Kr 1: —.

»Objektivt och med säkert sinne för det väsentliga ger dr Tham en koncentrerad översikt av det väldiga och invecklade materialet, belyst med valda delar av de officiella akterna jämte — uttalanden i memoarlitteraturen och den samtida pressen.»

J. W-n i Dagens Nyheter.

5. *Birger Beckman*, Italiens enande och fascismen.

Dokument till det nya Italiens historia. Kr 1: —.

»Man får huvuddragen av fascismens utveckling och dessutom något av själva atmosfären kring rörelsen och inte minst dess ledare. — Dr Beckmans text är god, citaten äro ofta saftiga.»

J. W-n i Dagens Nyheter.

6. *Gunnar Hesselén*, Den svenska parlamentarismens uppkomst. Kr 1: —.

»Det hela är koncentrerat och lätthanterligt — en utmärkt vägledning.»

L. K-g i Dagens Nyheter.

7. *John Peterson*, Kina, Japan och Västerlandet.

Kr 1: —.

» — i allra högsta grad aktuell —.»

John S. Ericson i Svensk Lärartidning.

Pris 1 kr 50 öre.